

EDEBİYAT KÜLTÜRÜNDE NOVELLA TÜRÜNÜN DOĞUŞU VE YAPISAL EVRİMİ

THE BIRTH AND STRUCTURAL EVOLUTION OF THE NOVELLA IN LITERARY CULTURE

Akrom TOSHPULATOV*

Sorumlu Yazar

Rayxona BOTIROVA**

Öz

Bu çalışma, küçük epik türler içerisinde yapısal dinamizmiyle öne çıkan novella türünün kökenlerini ve gelişim süreçlerini Özbek edebiyatı ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Özbek novellacılığının zeminini teşkil eden latife, hikâyet ve masal gibi geleneksel türlerdeki novellistik unsurlar tahlil edilmektedir. Türün evrimsel gelişimini açıklamak adına başvurulmuş “novella-masal” ve “novella-ballad” gibi hibrit tanımlamalar, çalışmanın teorik çerçevesini belirlemektedir. Yerel ve küresel edebiyat bilimcilerin yaklaşımlarından hareketle; Özbek novellasının karakteristik nitelikleri, çatışma yoğunluğu, anlatı hızı, olay örgüsündeki keskin kırılmalar ve beklenmedik sonlar üzerinden betimlenmektedir. Bu niteliklerin izi, kadim latife örnekleri ile modern metinlerin mukayesesi yoluyla sürülmektedir. Dünya edebiyatında novellaya temel teşkil eden fabloların manzum karakteri dikkate alınarak, Özbek edebiyatındaki manzum novella örneklerine de odaklanılmıştır. Bu kapsamda Erkin Vahidov’un *Donishqishloq Latifalari külliyatı ile Abdulla Oripov’un Hangoma ve Şark Hikâyesi* gibi eserlerindeki kurgusal keskinlik ve dramatik yapı incelenmektedir. Çalışmanın kavramsal bütünlüğünü, hikâye ve novella türlerinin tipolojik karşılaştırması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, halk latifeleri temelinde şekillenen anlatıların iç yapısı sorgulanmış; özellikle Gafur Gulam’ın latife kurgusu üzerine inşa ettiği metinler değerlendirilmiştir. Araştırma evrenine ayrıca Nasîrüddin Rabgûzî, Abdurrahman Câmî ve Sâdî-i Şîrâzî gibi klasik ustaların yanı sıra; Yakînî, Ahmedî ve Amîrî gibi münazara temsilcileri ile mensur hikâyet ustası Hoca’nın eserleri dâhil edilmiştir. Nevâî’nin *Hamse*’sinde yer alan latifevari hikâyetler üzerinden, Batı edebiyatındaki novella özellikleri ile görülen yapısal paralelliklere dikkat çekilmiştir. Elde edilen veriler, Giovanni Boccaccio’nun *Dekameron* adlı eseriyle kıyaslanarak; söz konusu koleksiyonun kompozisyon mimarisinin Doğu anlatı geleneğiyle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, novella yapısının Türk-İslam geleneğindeki latife kurgusuyla sergilediği yapısal benzerlikler edebi veriler ışığında tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Novella, latife, genesis, folklor, efsane.

İnceleme Makalesi / Künye: TOSHPULATOV, Akrom - Rayxona BOTIROVA. “Edebiyat Kültüründe Novella Türünün Doğuşu ve Yapısal Evrimi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Özel Sayı 1 (Ağustos 2026), s. 473-482. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1927921>

* Doç. Dr., Institute of Central Asian Peoples’ Languages and Culture under Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Semerkant / Özbekistan, e-posta: toshpulatovakram4@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5618-4919

** Doktora Öğrencisi, Institute of Central Asian Peoples’ Languages and Culture under Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Semerkant / Özbekistan, e-posta: rayxonabotirova39@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4198-5893

Abstract

This study aims to examine the origins and evolutionary processes of the novella, which is distinguished by its structural dynamism among minor epic genres, within the framework of Uzbek literature. The research analyzes novellistic elements within traditional genres such as the *latifa* (anecdote), *hikāyat* (tale), and *masal* (fable), which constitute the foundation of Uzbek novella-writing. Hybrid definitions such as “novella-fable” and “novella-ballad,” employed to explain the genre’s evolution, delineate the theoretical framework of the study. Drawing upon the perspectives of local and global literary scholars, the characteristic features of the Uzbek novella are described through intensity of conflict, narrative pace, sharpness of plot twists, and unexpected endings in the resolution phase. The traces of these features are followed by comparing ancient *latifa* examples with modern texts. Considering the verse character of fabliaux, which form the basis of the novella in world literature, the study also focuses on examples of verse novellas in Uzbek literature. Within this scope, the fictional sharpness and dramatic structure in Erkin Vahidov’s *Donishqishloq Latifalari* (Anecdotes of the Village of the Wise) and Abdulla Oripov’s works such as *Hangoma* and *Sharq Hikoyasi* (Eastern Tale) are examined. The conceptual integrity of the study is established through a typological comparison between the short story and the novella. Accordingly, the internal structure of narratives shaped on the basis of folk anecdotes is questioned, with a particular evaluation of Gafur Gulam’s novellas constructed upon *latifa* plots. The research scope further includes the works of classical masters such as Nasiruddin Rabghuzi, Abdurrahman Jami, and Sa’di Shirazi, alongside representatives of the *munāzara* (disputation) genre like Yaqini, Ahmadi, and Amiri, and the master of prose *hikāyat*, Khoja. Through the anecdote-like tales in Navā’i’s *Khamasa*, structural parallels with the characteristics of the Western novella are highlighted. The data obtained are compared with Giovanni Boccaccio’s *Decameron*, emphasizing the relationship between the compositional architecture of the said collection and the Eastern narrative tradition. Consequently, the structural similarities exhibited by the novella form with the *latifa* construction in the Turko-Islamic tradition are opened to discussion in light of literary data.

Keywords: Novella, latifa, genesis, folklore, legend.

Giriş

Özbek edebiyatı tarihindeki latife, hikāyet ve masal türleri; başlangıçta barındırdıkları efsanevi ve romantik unsurlardan zamanla sıyrılarak gerçekçi olayları yansıtmaya eğilimi göstermiştir. Bu tarihsel dönüşüm süreci, söz konusu geleneksel türlerin bünyesinde modern novella anlatısının temel yapı taşlarının şekillenmesini sağlamıştır. Homidiy’nin de isabetle belirttiği üzere, klasik Özbek nesri ile günümüz anlatı sanatı arasında aşılabilir engeller koymak yerine, bu iki dönemi bütüncül bir evrimsel gelişim süreci içerisinde incelemek gerekmektedir; zira modern novella, kıssa ve romanlardaki pek çok yapısal unsurun kökleri klasik nesrimizde açıkça gözlemlenmektedir (Homidiy, 2011, 327). Bu bağlamda, latife ve hikāyetlerde novella türünün karakteristik özelliklerinin mevcudiyeti, hem manzum hem de mensur formlarda kaleme alınan edebi gelenek içerisinde somut verilerle temellendirilebilir.

Latifelerin yapısal özellikleri ve olay örgüsü (syujet) yönelimleri itibarıyla novella kurallarıyla örtüşmesi, pek çok kuramcı tarafından bu iki türün akraba türler olduğu gerçeğini pekiştirmiştir. Meletinskiy, novellanın masal ve latifelerden neşet ettiğine işaret ederken (Meletinskiy, 1980, 15), Boccaccio’nun *Dekameron* eserindeki anlatılar pek çok araştırmacı tarafından doğrudan “latifeler” olarak nitelendirilmektedir. A. Tolstoy, Rönesans novellacılarının halk arasındaki latifeleri sanatsal bir forma kavuşturduğunu vurgularken; Borovkov, latifeyi bir novella türü olarak tanımlayıp her iki terimi eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Özbek edebiyat bilimci Muhtarov ise klasik Arap edebiyatı üzerinden yaptığı analizde, latife ve novella arasındaki tasvir yakınlığına dikkat çekerek; yazılı formdaki novellanın, sözlü anlatıma meyilli olan

latifenin geliştirilmiş ve estetik olarak işlenmiş bir biçimi olduğunu savunmaktadır (Muhtarov, 2002, 93).

Bu evrimsel süreç, halk muhayyilesinde doğaçlama olarak gelişen nükte ve çatışma unsurlarının, yazılı edebiyatın sağladığı kompozisyonel imkânlarla birleşerek daha karmaşık ve sanatsal bir kurgu yapısına dönüştüğünü kanıtlar niteliktedir. Bilimsel kanaatler göstermektedir ki latifeler, novellanın en temel yapı taşlarını (karakterlerin insanlardan seçilmesi, didaktik unsurların varlığı ve hikmetli ifadelerin kullanımı gibi) içinde barındırır. Özbek folklor çalışmalarında latife kavramı; nazik ve ince anlamlarına gelen Arapça “lutf” köküne dayandırılmakta ve hacmen küçük, mizahi karakterdeki sözlü nesir türü olarak tanımlanmaktadır (Komisyon, 1980, 176).

Edebiyat bilimcilerin yaklaşımları bu konuda genel bir uzlaşa içindedir: İ. Sulton latifeyi “en küçük epik tür” (*mitti hikâye*) olarak adlandırırken; Umurov, bu türü halkın keskin gözlem gücüne dayanan, çatışmanın zıt kutuplar üzerinde net bir şekilde şekillendiği nadir bir anlatı formu olarak tanımlar (Umurov, 2004, 221). Bu noktada çatışmanın keskinliği, novellanın karakteristik özelliklerinden biri olan “tekil ve vurucu etki” prensibiyle örtüşerek, okuyucunun zihninde belirsizliğe yer bırakmayan kesin bir anlatsal hükme varılmasını sağlar. Böylelikle latife, yapısal sınırları dahilinde barındırdığı bu diyalektik gerilim sayesinde, hacminden beklenmeyecek düzeyde bir dramatik derinliğe ve felsefi bir öze kavuşmaktadır.

Tohliyev, hikâyetlerdeki sözlü kültür etkisinin yanı sıra; hazırcevaplık, söz ustalığı ve doğaçlama yeteneği gibi unsurların novella estetiğiyle birleştiğini ifade eder (Tohliyev, 2002, 179). Özbek klasik edebiyatında demokratik fikirlerin ve toplumsal eleştirinin ifadesinde latifelerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bu durum Yakını’nın *Ok ve Yay*, Amiri’nin *İçki ve Esrar* (Chog’ir va Bang) münazaraları, Ahmedî’nin *Sazlar Münazarası* ile Nevâyî’nin *Hayretü’l-Ebrar* ve *Mahbubü’l-Kulub* gibi başat eserlerinde açıkça görülür. Vladimirova, novella tarihini bu eserlerden başlatarak; canlı betimlemeler, detaylardaki hassasiyet ve klişelerden kaçınma gibi niteliklerin bu metinlerde novella türünün temelini oluşturduğunu belirtir (Vladimirova, 1983, 10).

Münazaralardaki olay örgüsünün taşıdığı dramatizm ve karakterlerin keskin cevaplarla rakiplerini mağlup etme yeteneği, bu metinleri novellistik bir yapıya kavuşturur. Nitekim münazaralarda tarafların kendi hakikatlerini savunurken sergiledikleri retorik becerisi ve anlatının sonunda ulaşılan etik hüküm, novellanın temelini oluşturan olay merkezli dramatik çatışma prensibiyle tam bir uyum içerisinde. Bu bağlamda, Boccaccio’nun *Dekameron*’unda da görülen ve anlatıcının/ bilge şahsiyetin tarafları uzlaştırdığı çözümleme tekniği dikkat çekicidir. “Mitti novella” (küçük novella) olarak kavramsallaştırılan bu formlar, hayatın trajik veya mizahi tecrübelerini anlık bir deşifre edişle sunarak tüm bir yaşamın muhasebesini yapacak derinliğe ulaşır. Ayrıca türsel terminoloji açısından belirtmek gerekir ki; Batı literatüründeki hacimsel “uzun hikâye” (novella) tanımına karşın, Özbek geleneğindeki “mitti novella” terimi, türün yoğunlaştırılmış anlatım ve beklenmedik son gibi yapısal özelliklerine odaklanır. Geleneksel latife ve fıkra formları; karakter derinliği ve dramatik çatışma kapasiteleriyle novella türünün mikroskobik örnekleri niteliğindedir. İyilik ile kötülüğün çatıştığı bu formların Özbek yazılı edebiyatında köklü bir yer edinmiş olması, kadim anlatı geleneklerinin modern kısa formlarla teorik ve estetik düzlemde başarılı bir sentezidir.

Yazılı Edebiyatta Folklorik Unsurlar

Câmî’nin *Bahoriston* (Baharistan) adlı eserinde yer alan ve müellifin “mutoyiba” (şaka/latife) olarak adlandırdığı şu örnek, türün keskin zekâ ve üslup gücünü ortaya

koymaktadır: “İki şair bir mecliste sofraya başında oturuyorlardı. Sofraya *holvaytar* (bir tür un helvası) getirdiler. Yemek son derece sıcaktı. Şairlerden biri diğerine: ‘Bu helva, yarın cehennemde senin içeceğin kaynar sudan bile daha sıcakmış,’ dedi. Diğerisi ise şöyle cevap verdi: ‘Evet, eğer kendi şiirlerinden bir beyit okuyup üzerine üfleseyirsen buz gibi olur; hem sen rahat edersin hem de başkalarına faydan dokunur.’” (Jomiy, 1997, 62).

Bu metin, “şairin çok, şiirin az olduğu” dönemlerde yetkinlik iddiasında bulunan sahte sanatçılara karşı kullanılan ve “güldürürken hicveden” latifelerin türsel imkânlarını kanıtlar niteliktedir. Rus kuramcı V. Shklovskiy, Doğu edebiyatındaki mitti novellaların bir şiir parçasıyla nihayete ermesini “novellaların bir süsü” olarak nitelendirir. Ancak bu manzum parçalar kadim Doğu anlatılarında salt bir tezyinat değil, aynı zamanda keskin bir anlam taşıyıcısıdır. Şiir; nesirle ifade edilmesi güç olan imgesel finalleri özetlemek ve ana fikri estetik bir dille mühürlemek amacıyla, anlatının kalbi olarak konumlandırılır. Eskiden latife türü, günümüz örnekleri kadar iktisatlı (kısa) bir hacme sahip değildi. Eski Türkçenin sentaktik genişliği, tasvir zenginliği ve dini/ahlaki öğretilerin halka eksiksiz ulaştırılabilmesi adına eklenen şerhler, metinlerin hacmini genişletiyordu. Nitekim eski kaynaklarda 536 kelimeden oluşan bir latifenin, modern *Afandi Latifalari* külliyyatında 271 kelimeye indirilmiş olması, türün zamanla bir “yoğunlaşma” ve “damıtılma” sürecine girdiğini göstermektedir. Bu dilsel ve edebî rafineleşme süreci, günümüz Özbekistan’ında dilin millî kimlik inşasındaki stratejik rolüyle de paralellik arz etmektedir. Nitekim güncel dil politikaları, bu zengin edebî mirasın korunmasını ve modern dünyaya entegre edilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda Özbek makamlarının son yıllarda gerçekleştirdiği gerek siyasi gerek bilimsel atılımlar, Özbek dilinin uluslararası prestijini artırmayı amaçlamaktadır. Özellikle alfabadeki *sh, ch, o’* ve *g’* gibi çift harfli dizilimlerin yerine tekil grafemlerin ikame edilmesi, Türk dünyasıyla dilsel entegrasyonu derinleştirmeye yönelik stratejik birer adım olarak öne çıkmaktadır (Yılmaz ve Baynazarov, 2025, 255-256).

Bununla beraber türün en karakteristik örneklerinden biri olan “Afandi’nin Bilgeliği” adlı anlatıda, *Nasreddin Afandi*’nin (Nasrettin Hoca) saraya gelen tüccarların soyut ve çözümsüz sorularına verdiği somut ve ironik cevaplar, mitti novellanın “mat etme” mantığını yansıtır. Afandi; dünyanın merkezi, yıldızların sayısı ve sakalındaki tel miktarı gibi sorularda kanıtlanamaz verileri absürt bir mantıkla kullanarak rakiplerini retorik bir mağlubiyete uğratar (Komisyon, 1989, 205).

20. yüzyıl Özbek edebiyatında bu mitti novella formları, farklı türlerin dokusuna nüfuz ederek modern anlatıların çekirdeğini oluşturmuştur. Gafur Gulam’ın *To’rt Hangoma* ve *Afandi O’lmaydigan Bo’ldi* gibi eserleri ile Abdulla Kahhor’un *San’atkor* ve *Mayiz Yemagan Xotin* gibi novellaları, doğrudan latife kurgusu üzerine inşa edilmiş modern metinlerdir. Gafur Gulam, *Mulla Nasriddin Afandi va Shayton Alayh ul-La’na* adlı eserinde, geleneksel bir latife çekirdeğini epik bir niteliğe genişletmiş, karakter sayısını artırarak ve kompozisyonel bir kalıba sokarak bütünlüklü bir novella yaratmıştır. Bu eserde Afandi’nin Şeytan’dan ısıklarına düğme dikmesini istemesi, geleneksel hazırcıyaşın modern bir kurgu içinde yeniden üretilmesidir (Gulom, 2012, 161). Sonuç olarak, latifelerden modern novella türüne şu üç temel yapısal özelliğin miras kaldığı tespit edilebilir:

1. *Çatışma/Dramatik Çatışma*: Zıt kutupların kaçınılmaz karşılaşması.
2. *Keskin Dönüş/Keskin Kırılma*: Olayın yönünü bir anda değiştiren zihinsel veya eylemsel dönüşüm.
3. *Beklenmedik Çözüm*: Okuru şaşırtan ve anlatıyı estetik bir doyuma ulaştıran final.

Hikmetli sözler akli keskinleştirirken; latifeler, insanlara hazırcıevaplığı ve kriz anlarından bilgece sıyrılmayı öğretir. Bu tür, gülmece aracılığıyla kederi dağıtarak insanı hayatı sevmeye, çalışkanlığa ve estetik bir neşeye davet eden köklü bir kültürel mirastır. Özellikle toplumsal dönüşüm süreçlerinde latifenin bu kuşatıcı gücü, milli değerlerin mizahın koruyucu kalkanı altında geleceğe aktarılmasını sağlayan stratejik bir kültürel mekanizma işlevi görmüştür.

Klasik Edebiyatta Novella Özellikleri

Özbek Halk Sözlü Şiirsel Sanatı adlı kapsamlı çalışmada, latifelerin zaman zaman tesadüfi durumlara, akıl almaz olaylara ve mucizelere yer verdiği vurgulanırken; Goethe de novellayı, “meydana gelmiş, akıl almaz (gözün görmediği, kulağın duymadığı) bir hadisenin ifadesi” olarak tanımlar (Ekkerman, 2013, 205). Bu iki farklı coğrafyadan gelen tanım, türün “hayret uyandırma” ve “beklenmediklik” üzerine kurulu ortak genetiğini doğrular niteliktedir. Şark halklarının latifevari cümleler kurmaya ve keskin fikirler beyan etmeye kadim dönemlerden beri duyduğu düşkünlük, özellikle şairler ve aydın şahsiyetler arasında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu türün en mahir isimlerinden biri de Nevâî’dir. Mallayev, *Nevâî ve Halk Yaraticılığı* adlı kitabında, Nevâî’nin latife, badiha ve mizahı çok sevdiğini; muhataplarının neşeli mizahından zevk alarak kendisinin de her zaman “şiringufterluk” (tatlı dillilik) yaptığını ayrıntılarıyla belirtir (Mallayev, 1976, 314). Borovkov, latifeler hakkında konuşurken bu janrın sevilme nedenini Herat edebî muhitindeki “askiyacılık” geleneğine bağlar. Askiyacılık, bugün de Orta Asya’da bir maharet olarak kabul edilir ve edebî latifelerin pek çoğunun şöhretinin Nevâî ve Câmî isimleriyle anılması bir tesadüf değildir. Keskin zekâ ve hazırcıevaplık, o dönemde yüksek edebî dehanın ve entelektüel üstünlüğün en önemli göstergesi sayılmıştır. Hondamir de *Makârimü'l-Ahlâk* adlı eserinde Nevâî ile doğrudan veya dolaylı ilgisi olan 17 hikâye ve 10 latife naklederek bu durumu tarihsel bir gerçekliğe dönüştürür. Bu eserden bir örnek, Nevâî’nin hazırcıevaplığını şöyle yansıtır: Mevlânâ Sâni zalim bir adamdı ve bir süre vezirlik makamına yükselmişti. Başına devasa bir sarık sarardı. Nihayetinde onun hoş olmayan davranışları Sultan’ın (Sohibkiran) gönlüne ayan olunca, Sultan ona gazap ederek başındaki sarığın alınmasını emretti. Nevâî o anda padişaha dönerek şöyle dedi: Baş yükünü hafiflettiniz, şimdi boyun yükünü de hafifletin!

Nevâî döneminde latife türünün rivayet ve hikâyetlerle yan yana geliştiğine dair bu örnek, türün toplumsal eleştiri gücünü ve nüktenin politik bir enstrüman olarak nasıl kullanıldığını da göstermektedir. Nevâî’nin eserlerindeki pek çok latifevari hikâyet, aslında halk edebiyatı örneklerinin sanatsal bir işlenişidir. *Hayretü'l-Ebrar* destanındaki “Şah Gazi”, “İki Vefalı Yar” ve “Hâtim-i Tâi” gibi hikâyelerde bu unsurlar açıkça görülür. Karakterler, kurgu içerisindeki beklenmedik kararları ve çözümleriyle okuyucuyu hayrete düşürerek modern novellanın dramatik yapısını önceler. Nitekim Nevâî’nin eserlerinde kristalleşen bu yüksek kurgusal zekâ ve retorik güç, tesadüfi bir sanatsal yetenekten ziyade, dönemin Semerkant ve Herat gibi merkezlerinde yükselen rasyonel düşünce ikliminin ve köklü ilmi geleneğin bir yansımasıdır. Başka bir ifadeyle, anlatı sanatındaki bu yapısal yetkinlik, aynı zamanda bölgedeki entelektüel ve stratejik kurumların kurucu iradesiyle doğrudan irtibatlıdır. Klasik dönemdeki bu sanatsal ve bilimsel birikim, Türk-Özbek ilişkilerinin tarihsel derinliğinde yer alan stratejik bilim merkezlerinin gelişimine de kaynaklık etmiştir (Ruzmanova ve Yılmaz, 2025, 480-482).

Özbek hikâyeciliği araştırmacısı Vladimirova, Nevâî’nin *Hamse*’sindeki hikâyetlerin kompozisyon yapısı ile *Dekameron* arasındaki benzerliklere dikkat çeker: “Nevâî, ‘şiirin mutlak üstünlüğünü’ kabul etse de *Hamse*’sinde ortak bir

tematik eksene bağlı hikâye dizilerine yer vermiştir. Nevâî'nin açıklayıcı başlıklara sahip bu hikâyeleri, Floransalı Boccaccio'nun novellalarının mimarisini anımsatır. Sadece başlıklar değil, hikâyenin anlamını özetleyen ve bazen didaktik bir tona sahip olan sonuç (hâtime) kısımları da benzerlik gösterir. Bu yapısal kuruluşun kökleri halk anlatı geleneğine dayanmakla birlikte, realist eğilimlerin geliştiği yeni sanatsal arayışlarla da sıkı bir bağ içerisindedir" (Vladimirova, 1983, 250). Bu yapısal benzerlik, Batı'da novella türünün doğuşunda Doğu anlatı tekniklerinin oynadığı belirleyici rol ile doğrudan ilişkilidir. Boccaccio'nun eserine ilham veren bu etkileşim tesadüf olmayıp; Endülüs'teki ilmî ve edebî alışveriş, Haçlı Seferleri ve İpek Yolu üzerindeki ticaret kervanlarıyla taşınan sözlü/yazılı gelenekler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle *Binbir Gece Masalları*, *Kelile ve Dimne* ile *Sendebadnâme* gibi çerçeve anlatıların (*frame-story*) Arapça ve İbranice üzerinden Orta Çağ Avrupa dillerine tercüme edilmesi, Boccaccio'nun olay örgüsü ve çözümleme tekniklerini şekillendirmiştir.

Dolayısıyla, *Dekameron*'da görülen teknikler, Doğu'nun kadim "hikâyet" geleneğinin Avrupa edebiyatındaki yansımalarıdır. Nevâî'nin Hamse'sinde mükemmelliğe ulaştırdığı bu kompozisyonel mimari, aslında aynı kökten beslenen ancak farklı coğrafyalarda özgünleşen bir anlatı estetiğinin tezahürüdür (Vladimirova, 1983, 255). Komilov'un belirttiği üzere, *Dekameron*'un olay örgüsü ve "hikâye içinde hikâye" tekniği; *Binbir Gece Masalları*, *Kelile ve Dimne* ve *Tutinâme* gibi Şark eserlerinin bir yansımasıdır (Komilov, 2011, 125).

Klasik edebiyatta hikâyetler esasen didaktik (ahlaki/öğretici) bir çizgide olsa da bazen mevcut düzeni ve otoriteyi sorgulayan isyankâr sonuçlar da doğurmuştur. Rabgûzî'nin *Süleyman'ın Karınca ile Konuşması* (Rabguziy, 1991, 272) hikâyetinde, toplumsal aksaklıklar karınca üzerinden eleştirilir. Süleyman Peygamber ile karınca arasındaki diyalogda karıncanın, "Büyük olanın tebaasına şefkatli olması gerekir, bela geldiğinde ise kendini o belaya siper etmelidir," şeklindeki cevabı, tebaanın yönetene karşı ahlaki üstünlüğünü simgeler.

Bunun yanı sıra, mesal ve masal gibi tavsifi-rivayî (betimleyici-anlatısal) türler de novella janrının oluşum evrelerini temsil eder. Gülhanî'nin *Maymun ile Marangoz*, Hamza'nın *Kaplumbağa ile Akrep* gibi eserleri bu gelişimin parçasıdır. Usmonova, halk masallarındaki beklenmedik dönüşleri ve dramatizmi göz önünde bulundurarak bu tür örnekleri "novella-masal" (*ertak-novella*) olarak adlandırır (Usmonova, 1999, 15). Masal ile novella arasındaki temel fark; masalın kurgusal (uydurma) temele, novellanın ise gerçeklik ve psikolojik derinliğe dayanmasıdır.

Sonuç olarak; Hoca'nın *Miftahü'l-Adl* ve *Gülzar* gibi eserlerinde görülen etkileyici hikâyeler, feodal toplumun kusurlarını bir tiyatro sahnesi gibi gözler önüne serer. Bu anlatılar okuyucuya sadece öğüt vermez; onun "gönül gözünü" açarak dürüst yaşamın gerekliliğini estetik bir sarsıntı ile hissettirir. Nevâî'nin Hamse'sindeki (Navoiy, 1991, 701) Padişah Erdeşîr hikâyesi, Avrupa Rönesans novellalarındaki eşsiz üslup ve teknikleri aratmayan bir zekâ oyunudur. Erdeşîr'in ordusundaki haine karşı kurduğu "sahte mektup" planı, düşmanı psikolojik bir mağlubiyete uğratarak büyük bir savaşı önlemiştir. Hikâyedeki olay örgüsünün keskinliği, kurgusal sürat ve rasyonel çözüm, novella janrının tüm niteliklerini Şark'ın dehasıyla harmanlayarak bünyesinde barındırır.

Dünya Edebiyatındaki Etkileri

Batı edebiyatında, Orta Çağ yaşamından kesitler sunan, mizahi karakterdeki ve gündelik temalı manzum kısa hikâyeler için Fransızca "hikâye" kelimesinden

türetilen fablo terimi kullanılır. 12. yüzyılda şehir hayatının gelişmesiyle Fransa’da ortaya çıkan bu tür, şövalye edebiyatının fantastik dünyasından koparak realist bir kimliğe bürünmüştür. Yaklaşık yüz elli örneği bulunan bu anonim eserlerin; kentli zanaatkarlar, kâtipler veya gezgin müzisyenler tarafından üretildiği tahmin edilmektedir. Balzac, *Aşk Tilsimi* romanında bu türün ruhu uçuran etkisinden söz ederek fablonun moral verici işlevine dikkat çeker. Zamanla toplumsal bir karakter kazanan fablolar, köylü ve kentli yaşamını geniş bir perspektifle ele alarak sosyal ve siyasi bir eleştiri zeminine dönüşmüştür.

Fablo yazarları, aşırı sofistlik ve dünyadan el çekme (tarkidünyacılık) yerine yaşama sevincini ve umudu ön plana çıkarırlar. Başkahramanların mutlak hâkim figürler yerine sıradan insanlardan seçilmesi, diyalogların canlılığı ve halk deyişlerinin yoğun kullanımı, türün köklerinin halk yaratıcılığına dayandığını kanıtlar. Chaucer, fablo sanatını Fransız *trouvèr*elerden öğrenmiş olsa da, bu mizahi anekdotları kendi kalemiyle “karakter novellası”na dönüştürerek insancillaştırmıştır (Choser, 1973, 7). Bu türsel enerji, modern dönemde Oripov ve Vahidov gibi Özbek şairlerin manzum novellalarına da ilham kaynağı olmuştur.

Vahidov’un *Donishqishloq Latifalari* (Bilge Köy Latifeleri) serisindeki “Matmusa” anlatıları ile Oripov’un “Hangoma” ve “Şark Hikâyesi” gibi eserleri, bu türün en yetkin “manzum latife” örnekleridir. Vahidov, halk latifelerini kafiye ve ritimle canlandırarak modern içeriklerle zenginleştirmiştir. Fablo janrında olduğu gibi bu eserlerde de olayların izlek akışı (*fabula*) esastır; lirik duraksamalara yer verilmeden doğrudan vakaya odaklanılır. Bu yönüyle söz konusu eserler, 13. yüzyıl Alman şvankları (*Schwank*) gibi toplumsal kusurları mizah ve yergi yoluyla deşifre eden birer novella hüviyetindedir. Dünya edebiyatında masal (*fabl*) ile novella arasındaki ilişki de bu noktada belirginleşir. Ezop masallarından “Denizci ve Oğlu”, literatürde “novella-masal” olarak kaydedilirken; “Kurt ve Damdaki Oğlak” masalındaki hazırcevaplık ve beklenmedik son, türün novellistik karakterini ortaya koyar (Ezop, 2010, 211). Bu durum, Ezop masallarının bir kısmının aslında latife yapısı üzerine kurulu kıssalar olduğunu göstermektedir.

Türk edebiyatında ise Tanzimat dönemi, realist hikâyeciliğin başlangıcı olarak kilit bir rol oynar (Yelok, 2011, 19). Fransız edebiyatıyla Şark geleneğini harmanlayan Osmanlı aydınları, senkreti bir hikâyecilik ortaya koymuşlardır. Midhat Efendi’nin *Kıssadan Hisse* (1870) ve *Letâif-i Rivâyat* (1870-1894) eserleri ile Nihat’ın *Müsâmeretnâme*’si, modern hikâyeciliğin ilk adımlarıdır. Bu metinlerde masal ve latife unsurlarının novella kurgusu içine başarıyla sindirilmiş olması, Batı ve Doğu kültürlerinin estetik bir sentezidir. Özbek edebiyatında novellanın mahiyetini belirleme çabalarında, Goethe’nin “yenilik” vurgusu ve Tieck’in “hayret verici hadise” tanımı esas alınır (Ekkerman, 2013, 203). Nitekim Kahhor’un eserlerinde sıradan görünen olayların büyük bir sanatsal yetenekle “anlatılmaya değer bir vakaya dönüşmesi”, novellanın gerçek başarısını simgeler (Qo’shjonov). Bu dönüşüm, kadim latife ve hikâyet geleneğinin modern anlatı sanatıyla kurduğu kopmaz bağı temsil etmektedir.

Sonuç

Özbek edebiyatı tarihindeki latife, hikâyet ve masal gibi geleneksel türler üzerine yapılan bu inceleme, söz konusu türlerin yalnızca geçmişe ait folklorik kalıntılar olmadığını ortaya koymuştur. Bu türler, günümüzdeki modern novella anlatısının hem estetik hem de yapısal temellerini oluşturan asli unsurlardır. Latifeler, nesneye ve olaylara alışılabilirliğin dışında sergiledikleri yaklaşım ve okuyucunun

muhayyilesinde bıraktıkları sarsıcı tesirle, kurgusal inşa ve netice odaklı karakter bakımından novella yapısıyla köklü bir benzerlik göstermektedir. Tarihsel süreç içerisinde efsanevi unsurlardan arınarak gerçekçi bir zemine oturan bu anlatılar, nükte ve çatışma unsurlarını yazılı edebiyatın kompozisyonel imkânlarıyla birleştirerek sanatsal bir kurgu yapısına evrilmiştir. Klasik Özbek nesrinin köklerinde yer alan mitti novella formları; çatışma, keskin kırılma ve beklenmedik çözüm gibi yapısal özellikleriyle günümüz hikâyeciliğine doğrudan miras kalmıştır. Sulton'un "en küçük epik tür" olarak adlandırdığı latifeler, yoğunlaştırılmış anlatım tekniğiyle modern kısa öykünün mikroskobik öncülleri niteliğindedir.

Geniş bir perspektifle değerlendirildiğinde; novella türü İtalyan edebiyatında somut bir form kazanıp Alman ekolünde teorik çerçevesine kavuşmuş olsa da, Özbek edebiyatının kadim katmanlarında bu türün yapısal unsurlarının mevcudiyeti bilimsel olarak saptanmıştır. Nevâî'nin eserlerinde mükemmelliğe ulaştırdığı hikâyet ve münazara teknikleri, Doğu anlatı sanatının retorik gücünü kanıtlamaktadır. Vladimirova ve Komilov gibi araştırmacıların da vurguladığı üzere, Nevâî'nin *Hamse*'sindeki yapısal mimari ile Boccaccio'nun *Dekameron*'u arasındaki paralellikler, Doğu anlatı tekniklerinin Batı novellası üzerindeki belirleyici etkisinin bir tezahürüdür. Bu durum, edebi etkileşimin tek yönlü olmadığını, Şark'ın kadim hikâyet geleneğinin Avrupa edebiyatındaki realist eğilimleri beslediğini kanıtlar. Bu tarihsel süreklilik, Doğu'nun rasyonel kurgu yeteneğinin sadece bölgesel bir değer olmadığını, aksine dünya edebiyatının formel gelişiminde tayin edici bir katalizör vazifesi gördüğünü teyit etmektedir. Batı'daki fablo ve şvank gelenekleri ile Doğu'daki latife ve masal formları, farklı coğrafyalarda olsalar da sıradan insanın gerçekliği ve mizah yoluyla toplumsal eleştiri paydasında buluşmaktadır. Vahidov ve Oripov gibi şairlerin halk anlatılarını modern bir ahenkle yeniden üretmeleri, bu kadim mirasın 20. yüzyıl Özbek edebiyatında nasıl canlı birer novella karakterine dönüştüğünü somutlaştırmıştır.

Özbek edebiyatında novellanın mahiyetini belirleme çabalarında, Goethe'nin "yenilik" ve Tieck'in "hayret verici hadise" olarak tanımladığı özellikler, Kahhor gibi ustaların kaleminde en yetkin ifadesini bulmuştur. Sıradan bir vakayı sanatsal bir deha ile anlatılmaya değer bir edebi esere dönüştüren bu güç, köklerini latifenin hazırcıcağından ve hikâyetin etik derinliğinden almaktadır. Netice itibarıyla, klasik Özbek anlatı türleri; karakter aktivitesi, dramatik derinlik ve kurgusal keskinlik bakımından dünya edebiyatındaki çağdaşlarıyla eşdeğer bir seviyededir. Latifelerin, aslında novellanın özünü ve düşünce cevherini teşkil eden yapısal dinamiklerin sözlü gelenekten yazılı edebiyat zeminine aktarılmış formu olduğu gerçeği, bu çalışmayla akademik bir netliğe kavuşmuştur. Latifelerden modern novella türüne intikal eden dramatik çatışma, keskin kırılma ve beklenmedik çözüm prensipleri, insanı bilgece bir neşeye davet ederken aynı zamanda hayatın karmaşık gerçekliğini estetik bir sarsıntı ile sunmaya devam etmektedir. Böylece, geleneksel türlerin modern anlatı kalıplarıyla kurduğu bu organik bağ, Özbek edebiyatının tarihsel birikimini statik bir veri olmaktan çıkararak onu dinamik ve dünya ile rekabet edebilir bir estetik güce dönüştürmüştür. Bu evrimsel süreç, Özbek edebiyatının hem milli kimliğini koruduğunu hem de evrensel anlatı sanatı içerisinde kurucu bir role sahip olduğunu belgelemektedir.

References

- Choser, D. *Kenterberiyskiye Rasskazi*. Moskva: 1973. – S. 345.
Ekkerman, Y. P. "Gyote bilan gurunglar" // *Jahon adabiyoti*. 2013. 1-son.

- G'ulom, G'. *Tanlangan Asarlar*. Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot uyi, 2012. – 351 b.
- Homidiy, H. *Donolar davrasi*. Toshkent: O'qituvchi, 2011. 350 b.
- Jomiy, A. *Bahoriston*. Toshkent: Yozuvchi, 1997. 82 b.
- Komilov, N. *Tafakkur karvonlari*. Toshkent: SHARQ, 2011. 319 b.
- Komision. *Afandi latifalari*. Toshkent: 1989. 271 b.
- Komision. *O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi*. Toshkent: O'qituvchi, 1980. 360 b.
- Komision. *Ezop masallari*. Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyotmatbaati, 2010. 211 b.
- Komision. *Muborak maktublar*. Toshkent: O'qituvchi, 1987. 300 b.
- Mallayev, N. *Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti*. Toshkent: 1976. 383 b.
- Meletinskiy, Ye. M. *Istoricheskaya poetika novelli*. Moskva: 1980. S. 321.
- Muxtarov, T. A. *Novella v klassicheskoy arabskoy literature*. Tashkent: 2002. S. 324.
- Navoiy, A. *Saddi Iskandariy*. Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991. 830 b.
- Quronov, D. *Nazariy qaydlar*. Toshkent: Akademnashr, 2018. 81 b.
- Rabg'uziy N. *Qisasi Rabg'uziy*. Toshkent: Yozuvchi. 1991. 272 b.
- To'xlijev, B. *Adabiyot*. Toshkent: O'qituvchi, 2002. 288 b.
- Umurov, H. *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. 262 b.
- Usmonova, Z. *O'zbek ertaknovellalarining o'ziga xos xususiyatlari va badiiyati*. Nom. diss. avtoreferati Toshkent: 1999. 25 b.
- Vladimirova, N. *Ot slova k knige*. Toshkent: 1983. S. 153.
- Yılmaz, E. “Özbekistan’ın Küresel Başarılarına Sosyokültürel Bir Yaklaşım ve 2024 Yılıının Analizi”, *Turkologik Tadqiqotlar (Türkoloji Araştırmaları)*, 1/6, 8-21, 2025.
- Yılmaz, E. “Alisher Navoiy Ijodidagi Metaforik Tafakkur”, *Alisher Navoiy Ilmiy-Adabiy Merosining Umumbashariyat Ma'naviy va Ma'rifiy Taraqqiyotidagi O'rni* (V. Xalqaro Ilmiy konferansiya materyallari). Navoiy: Murruvatli-Dil Press, 2025, 301-313.
- Yılmaz, E. - Ruzmanova, R. “Türk-Özbek İlişkileri Tarihinde Stratejik Bilim Merkezleri”, *Emir Timur ve Mirası*, Cilt 2, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2025, 475-502.
- Yılmaz, E. - Baynazarov, Z. “Özbekistan’ın Vizyoner Lideri Şevket Mirziyoyev’in Dil Politikası”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 114, 2025, 253-271.
- Yeluc, V. S. – Kenjayeva, P. *Kutilmagan Mehmon*. Toshkent: Akademnashr. 2011 250 b.

Extended Abstract

As with any literary theory, the genesis of the novella genre should be sought in the structural foundations of genres such as the anecdote, short story, and fairy tale. Developing a comprehensive theory of the novella based on this foundation is a methodological necessity. In Uzbek literature, theoretical principles regarding the nature of the novella have not yet been fully established. Although not explicitly labeled as such, several works belonging to this genre were produced in 20th-century Uzbek prose. Analyzing their characteristic features reveals narrative elements typical of the novella. Due to the lack of a solid theoretical framework in literary studies, these works were classified as short stories for a long period. While some scholars provided insights into the specific features of the genre, such information remained insufficient. This study thoroughly examines the gaps in Uzbek literary research regarding the novella. For instance, based on theoretical data, an attempt is made to identify key genre traits such as unexpected turns, rapid plot shifts, conflicts, and surprising resolutions, all of which are elements rooted in the structure of anecdotes. Novellas influenced by folk traditions are analyzed to offer valuable insights into their generic nature. Additionally, attention is given to the role of fairy tales and fables in the development of the novella. Indeed, studies on the

characteristics of fairy-tale novellas help uncover the internal rhythm of the novella, which is central to this research. The unexpected resolution and the concealment of key details until the climax shape the narrative structure of the novella. Humorous plots in fables are examined through the example of Aesop's fables. These fables, often referred to as "novella-fables," are analyzed in terms of their contribution to expanding the potential of the genre.

The study explores the short stories, fairy tales, and legends of Gulkhani and Hamza, created under the influence of folklore, identifying features that formed the foundation of the novella, including dynamism, an unexpected response to an unexpected question, and a single decisive resolution to a situation. The research confirms a significant alignment between the views of foreign and Uzbek literary scholars. Against this background, the traits of the novella and the differences between the short stories of Gafur Gulom and Abdulla Kahhar are highlighted. The characteristics of the genre in classical literature are examined through the works of Rabghuzi, particularly the *Qisas al-Anbiya* (Tales of the Prophets), Ali Shīr Navā'i's *Khamisa* poems, and several stories by Khoja. The study also analyzes anecdotal elements in Rabghuzi's stories, considering wit and unexpected resolutions as defining features of the genre.

Stories from Navā'i's poems, including *Hayrat al-Abrar* (The Confusion of the Righteous), *Farhad and Shirin*, and *Sadd-i Iskandari* (The Wall of Alexander), along with their plot structures and compositions, are compared to Giovanni Boccaccio's *Decameron*. Important conclusions regarding genre specificity are emphasized. The similarity between these works is also reflected in the research of the scholar Ninel Vladimirova, who is cited as a source. The study presents a critical evaluation of some of her views. Specifically, Vladimirova's claim that Navā'i's compositions resemble those of the *Decameron* is refuted; on the contrary, examples demonstrate that the structure and composition of the *Decameron* were influenced by Eastern traditions.

Although the genre first emerged in Italian literature, its theoretical foundation was refined by German literary scholars. Goethe's views on the novella deserve particular attention. Additionally, Western literary genres such as fabliau and facetiae, which served as bridges between oral folklore and written literature, also exhibit novella-like elements. These works were composed in verse. As a result of cross-cultural influences, the works of poets such as Erkin Vokhidov and Abdulla Oripov also display features characteristic of the aforementioned genres. Their poetic novellas, often of a comic nature and based on anecdotes, such as *Donishqishloq Latifalari* (Anecdotes of the Village of the Wise), *A Funny Incident*, and *Sharq Hikoyasi* (Eastern Story), address social issues through their content. When discussing the novella, it is important not to conflate it with the modern Uzbek short story. The novella is understood as a genre that emerged in 13th and 14th century Italian literature, distinguished by its dynamism, rich contradictions, unexpected twists and resolutions, and mysterious narrative elements. This article thoroughly explores the presence of these genre traits in Eastern literature.